

УДК 316:314.72
ORCID.ORG/ 0000-0003-3248-5033
ORCID.ORG/0000-0003-4931-0491

Т. М. Іванець
Н. В. Сальнікова

ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКИХ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ: ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Статтю присвячено аналізу особливостей міжнародного регулювання правового статусу українських вимушених мігрантів, як міжнародних, так і внутрішніх. Відзначено, що міжнародні вимушені мігранти за своїм правовим статусом поділяються на три основні категорії: біженці; особи, що шукають притулку; особи зі статусом тимчасового захисту. Розробка правових засад, які б регулювали міжнародну вимушену міграцію, розпочалася в межах діяльності Ліги Націй після Першої світової війни та продовжилася в рамках структур ООН після Другої світової війни. Сьогодні основною агенцією, яка займається питаннями вимушеної міграції, являється Міжнародна організація у справах біженців. Ключовим документом, який регулює статус міжнародних вимушених мігрантів, являється «Конвенція про статус біженців» 1951 року, хоча в останні роки було прийнято значну кількість нормативних актів в цій сфері: «Дублінський регламент», «Нью-йоркська декларація про біженців та мігрантів», «Глобальний договір щодо біженців» тощо. З'ясовано, що найбільш тривалу історію правового регулювання має категорія «біженець». На відмінно від біженців, правовий статус осіб, що шукають притулку, чітко не прописано в міжнародних документах. Основні міжнародні документи, що регулюють статус вимушених мігрантів, де-факто включають осіб, що шукають притулок, до категорії біженців, однак відсутність цієї категорії в міжнародному праві де-юре робить цей статус дуже хитким, а становище безправним. Тимчасовий захист регулюється «Директивою про тимчасовий захист», яка була прийнята Радою ЄС у 2001 році після конфліктів на території колишньої Югославії. В перший та поки що єдиний раз ця директива була активована на початку повномасштабного російського вторгнення в Україну в 2022 році. Визначено, що статус внутрішніх вимушених мігрантів (внутрішньо переміщених осіб - ВПО) тривалий час взагалі не було врегульовано на міжнародному рівні. Документ, який мав врегулювати статус ВПО – «Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення», був представлений ООН у 1998 році. Для України внутрішня вимушена міграція стала новим соціальним феноменом, до якого вітчизняна нормативно-правова система не була готова. Правова база, яка б регулювала питання, пов'язані з ВПО, почала розроблятися вже в умовах фактичного існування в суспільстві значної кількості громадян даної категорії.

Ключові слова: вимушена міграція, біженець, тимчасовий захист, ВПО.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-14-27-122-133

Постановка проблеми. Російське вторгнення в Україну спричинило найбільш динамічну кризу переміщення у світі з часів Другої світової війни. Управління верховного комісара у справах біженців на середину березня 2024 року фіксувало 5,98 мільйонів українських вимушених мігрантів в Європі та ще 0,5 мільйони за межами європейських країн (тобто разом 6,49 мільйонів) (Operational Data Portal, 2024). В цих умовах надзвичайно гостро постає питання правового регулювання міграційних потоків

та правого забезпечення статусу українських вимушених мігрантів як в межах країни, так і в міжнародному вимірі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання вимушеної міграції являються об'єктом вивчення багатьох дослідників різних наукових напрямків. Особливості та основні закони міграції аналізувалися такими науковцями як Е. Равенштейн, Е. Лі, вплив соціальних контактів на міграційну мотивацію вивчали С. Гауг, П. Бурдьо, у прив'язці до позитивної та негативної свободи міграцію розглядав І. Берлін, через категорії «міграційні прагнення» та «міграційні можливості» цей феномен досліджував Х. де Хаас. Вимушена міграція являється окремим напрямом наукових розвідок. Співвідношення різних факторів впливу (наявність майна, рівень насильства тощо) та схильності населення до вимушеної міграції вивчали П. Бохра-Мішра, Д. Мессі, В. Мур, С. Шеллман, біженців та особливості розвитку їх потоків аналізували А. Зольберг, Р. Блек, Е. Кунц, Р. Йохансон, А. Річмонд. Питаннями української вимушеної міграції займалися такі науковці як О. Тарханова, Д. Пирогова, Т. Іванець, зокрема правові аспекти регулювання вимушеної міграції вивчали І. Бараняк, І. Алмаші, І. Козинець, Ф. Траунер, Г. Валодскайте. Однак, враховуючи, що війна в Україні триває, процеси вимушеної міграції українського населення продовжуються, тому питання правового регулювання статусу цієї категорії громадян потребує подальшого наукового опрацювання.

Метою статті є аналіз особливостей міжнародного регулювання правового статусу українських вимушених мігрантів.

Виклад основного матеріалу. Вимушену міграцію за географією переміщення можна поділити на внутрішню, що відбувається в межах країни, та міжнародну, що передбачає перетин державного кордону. Внутрішні та міжнародні вимушені мігранти мають різний правовий статус. Міжнародні вимушені мігранти за своїм правовим статусом поділяються на наступні категорії: біженці; особи, що шукають притулку; особи зі статусом тимчасового захисту (Бараняк І. Є., 2023).

Найбільш тривалу історію правового регулювання має категорія «біженець». Перші спроби нормативного визначення цього статусу зробила ще Ліга Націй: проблеми, пов'язані з біженцями, були визначені одним з пріоритетних напрямків роботи цієї організації (відповідно до резолюції від 26 лютого 1921 року). У тому ж 1921 році була започаткована посада Верховного комісара щодо питань біженців, а у 1922 році на міжнародній конференції Ліги націй прийнято «Положення про отримання посвідчення особи російськими біженцями» (Положення про нансенівські паспорти) - цей документ ратифікували 53 країни. У 1924 році прийняли схожий документ, який стосувався вірменських біженців – «Положення про посвідчення особи для вірменських біженців». На спеціальній конференції з питань російських та вірменських біженців у Женеві у 1926 році була прийнята угода, відповідно до якої біженцями вважалися особи, які відповідали наступним трьома пунктами: мали відповідне національне походження; не користувалися або більше не користувалися захистом свого уряду; не набули іншого громадянства. Резолюція «Правовий статус апатридів та біженців» 1936 року розширила визначення категорії «біженець» за рахунок включення до нього причин міграції: міграція через політичні події в країні походження (Алмаші І. М., 2023).

Після другої світової війни в структурі новоствореної Організації об'єднаних націй формується Міжнародна організація у справах біженців (1946 рік). У Статуті МОСБ даються наступні визначення: «Термін «біженець» застосовується до особи, яка залишила країну, громадянином якої вона є, або попереднє звичне місце проживання, або до особи, що перебуває поза їхніми межами і яка, незалежно від того, чи зберегла вона своє громадянство, належить до однієї з таких категорій: а) жертви нацистського

чи фашистського режимів або режимів, які брали участь у Другій світовій війні на боці фашистських режимів, або жертви квіслінгівських чи подібних до них режимів, які допомагали фашистським режимам у їхній боротьбі проти Об'єднаних Націй, незалежно від того, чи користуються вони міжнародним статусом як біженці, чи ні; b) іспанські республіканці та інші жертви фалангістського режиму в Іспанії, незалежно від того, чи користуються вони міжнародним статусом як біженці, чи ні; c) особи, яких до початку Другої світової війни розглядали як біженців з причин расового, релігійного чи національного характеру або внаслідок їхніх політичних переконань» (United Nation, 1946).

«Термін «переміщені особи» застосовується до осіб, які в результаті дій нацистського чи фашистського режимів або режимів, які брали участь у Другій світовій війні на боці фашистських режимів, або жертви квіслінгівських чи подібних до них режимів, які допомагали фашистським режимам у їхній боротьбі проти Об'єднаних Націй, були вислані з країни свого громадянства або попереднього звичайного місця проживання або були змушені залишити їх, як, наприклад, особи, які були примушені до примусової праці або які були вислані з расових, релігійних або політичних міркувань» (United Nation, 1946).

Статус біженця від статусу переміщеної особи відрізнявся за кількома основними характеристиками, серед яких наявність переслідування, неможливість або небажання користуватися захистом уряду країни свого громадянства.

Однак найбільш ґрунтовним міжнародним нормативно-правовим документом, який визначає статус біженця в тому контексті, який застосовується і сьогодні, являється «Конвенція про статус біженців», прийнята ООН у 1951 році. Відповідно до неї біженцем вважається особа, яка відповідає наступним характеристикам:

«1. вважалася біженцем згідно з угодами від 12 травня 1926 року і 30 червня 1928 року або згідно з конвенціями від 28 жовтня 1933 року і 10 лютого 1938 року, Протоколом від 14 вересня 1939 року або згідно зі Статутом Міжнародної організації у справах біженців

2. внаслідок подій, які відбулися до 1 січня 1951 року, і через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань.» (Верховна Рада України, 2002а).

Протоколом «Про статус біженців» 1967 року з визначення були вилучені слова «в результаті подій, які сталися до 1 січня 1951 року ...», і тепер під поняття біженець підпадали всі особи, які потрапили у визначені Конвенцією ситуації, без прив'язки до того, коли ці події відбулися (Верховна Рада України, 2002б).

В українському законодавстві статус біженців визначено Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»: стаття 1 визначає, що «біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань»

(Верховна Рада України, 2023а).

На відмінно від біженців, правовий статус осіб, що шукають притулку, чітко не прописано в міжнародних документах. Вони відносяться до потенційних біженців, тому, з одного боку, їх статус ніби то має регулюватися тими самими нормативними актами, що і статус біженців, з іншого боку, «потенційність» вносить свої нюанси. Основні міжнародні документи, що регулюють статус вимушених мігрантів, де-факто включають осіб, що шукають притулок, до категорії біженців, однак відсутність цієї категорії в міжнародному праві де-юре робить цей статус дуже хитким, а становище безправним. Особи, що шукають притулок, можуть користуватися всіма основними правами людини, зокрема, правом отримати статус біженця, однак до того часу, поки їх статус офіційно не перетвориться на статус біженця, вони не отримують всіх благ, які передбачені міжнародним, регіональним та національним законодавством у сфері регулювання питань, пов'язаних з біженцями. Часто особа тривалий час залишається в статусі шукача притулку з невизначеними правами та страждає від затримань, фізичного насильства тощо. До того ж, країна, до якої особа звертається в пошуках притулку, не завжди задовольняє цю заяву (Козинець., 2012).

Якщо проаналізувати «Конвенцію про статус біженців» 1951 року, то в цьому документі лише декілька статей стосується осіб, що шукають притулку. Наприклад, стаття про заборону вислання або примусового повернення осіб, що шукають притулок, в країну, де їх життю чи свободі загрожує небезпека через расу, релігію, громадянство, належність до певної соціальної групи чи політичних переконань (Верховна Рада України, 2002а).

В праві Європейського союзу статус осіб, що шукають притулку, визначається в межах «Дублінського регламенту III» 2013 року (регламент № 604/2013), який діє на території всіх країн-членів ЄС окрім Данії. В його основу було покладено «Дублінську конвенцію» 1990 року, яку потім замінив «Дублінський регламент II» 2003 року. Цей документ визначає, яка держава відповідає за розгляд заяви на міжнародний захист від шукача притулку: «Держави-члени розглядають будь-яке клопотання про міжнародний захист від громадян третьої країни або осіб без громадянства, яке подається на території будь-якої з них, зокрема на кордоні чи в транзитних зонах. Заява розглядається однією з держав-членів, яка є відповідальною відповідно до критеріїв, викладених в Розділі III» (EUR-Lex, 2013).

До таких критеріїв відносяться наявність у особи, що шукає захист, родичів та членів сім'ї, які перебувають в країні ЄС на законних підставах. Якщо такі є, то заяву про захист мають розглядати в тій країні, де вони проживають - якщо заявник не проти (в випадку повнолітнього) або якщо це відповідає найкращим інтересам заявника-дитини (у випадку з неповнолітнім без супроводу). Або наявність візи на проживання в країні ЄС – тоді заяву на захист розглядають в цій країні (EUR-Lex, 2013).

Якщо ж жодна країна не може бути призначеною за розгляд заяви шукача притулку відповідно до Розділу III цього регламенту, то відповідно до пункту 2 статті 3 «перша держава-член, у якій було подано заяву про міжнародний захист, несе відповідальність за її розгляд». Це положення ставить в невідгідне становище країни, які мають зовнішні кордони – бо потенційно вони завжди матимуть більше біженців (EUR-Lex, 2013).

Військовий конфлікт, який розпочався у Сирії в 2011 році, призвів до найбільшої міграційної кризи в Європі у 2015 році та подальшої актуалізації питань, пов'язаних з біженцями. У вересні 2016 року була прийнята «Нью-йоркська декларація про біженців та мігрантів». В рамках неї було ухвалено всеосяжний механізм реагування на ситуацію з біженцями (CRRF), який встановлював широкий перелік заходів для міжнародного співтовариства: починаючи з допуску на власну територію та прийому біженців, й

закінчуючи задоволенням їх поточних потреб та пошуком рішень. Передбачалася підтримка тих країн та громад, де наразі проживає найбільша кількість біженців. Вона включала в себе допомогу від Світового банку та США, розширення приватних та громадських ініціатив, розширення доступу біженців до національних систем освіти та правосуддя (UNHCR, 2018).

У 2018 році було прийнято «Глобальний договір щодо біженців», який мав сприяти розширенню шляхів допомоги приймаючим країнам та громадам, щоб забезпечити захист біженців (додаткові фінансові ресурси, політична підтримка, технічна допомога). Він мав виступати інструментом гуманітарного реагування з метою забезпечення ефективного реагування на виклики, вибудови партнерських відносин між державами, міжнародними та регіональними організаціями, НДО та науковою спільнотою у цьому напрямку, підвищення стійкості та економічної самостійності біженців, з урахуванням гендерного аспекту, віку та різноманітності при роботі з біженцями (UNHCR, 2018).

В рамках цього документу було визначено чотири основні цілі: полегшення тиску на країни, які приймають велику кількість біженців; сприяння економічній самостійності біженців; розширення доступу до опції переселення біженців до третіх країн; сприяння забезпеченню таких умов у країнах походження, які б дозволили біженцям повернутися (UNHCR, 2018).

Програма дій в межах «Глобального договору щодо біженців» поділялася на два розділи. Розділ 1 – «механізми розподілу тягаря та відповідальності» - передбачав створення Глобального форуму у справах біженців, який мав проводитися кожні чотири роки (перший форум пройшов в 2019 році, другий – у 2023 році). Розділ 2 – «сфери, які потребують підтримки» - охоплював весь цикл переміщення: раннє попередження; механізми прийому, зокрема людей з особливими потребами; безпеку; заходи з підтримки біженців і приймаючих громад у повсякденному житті у таких сферах як освіта, засоби до існування та здоров'я; заходи щодо покращення доступності рішень, включаючи добровільну репатріацію, переселення й додаткові шляхи прийому, місцеву інтеграцію тощо (UNHCR, 2018).

Окремою специфічною категорією міжнародних вимушених мігрантів являються особи зі статусом тимчасового захисту. Тимчасовий захист регулюється «Директивою про тимчасовий захист», яка була прийнята Радою ЄС у 2001 році після конфліктів на території колишньої Югославії. Її метою було «встановлення мінімальних стандартів для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб із третіх країн, які не можуть повернутися до країни свого походження, а також сприяння збалансованості зусиль держав-членів щодо прийому та відповідальності за наслідки прийому таких осіб» (Рада Європейського Союзу, 2001). В перший, та поки що єдиний раз ця директива була активована на початку повномасштабного російського вторгнення в Україну, коли українські вимушені мігранти в пошуках безпеки масово хлинув в країни Європи.

Відповідно до цієї Директиви «тимчасовий захист – процедура виняткового характеру для забезпечення тимчасового захисту у разі масового або немінучого масового напливу переміщених осіб із третіх країн, які не можуть повернутися до країни свого походження, особливо, якщо існує ризик того, що система притулку не зможе впоратися із таким напливом без негативних наслідків для свого ефективного функціонування, інтересів відповідних осіб, а також осіб, які просять про надання захисту» (Рада Європейського Союзу, 2001).

Відповідно до цього правового документу «переміщені особи – громадяни третіх країн або особи без громадянства, які були змушені покинути свою країну чи регіон походження або були евакуйовані, зокрема у відповідь на звернення міжнародних

організації, і не можуть повернутися у безпечні та стабільні умови через ситуацію, що склалася у цій країні, і які підпадають під дію статті 1А Женевської конвенції або інших міжнародних чи національних документів, які надають міжнародний захист, зокрема: особи, які врятувалися втечею із районів збройного конфлікту або спалаху насильства; особи, яким загрожує серйозний ризик або які стали жертвами систематичних чи загальних порушень прав людини». При цьому особи, які мають статус тимчасового захисту, у будь-який час можуть подати заяву на отримання притулку (статусу біженця) (Рада Європейського Союзу, 2001).

Відповідно до Директиви статус тимчасового захисту надається на один рік, але його може бути автоматично пролонговано ще на два шестимісячні терміни (Рада Європейського Союзу, 2001). Тобто, по факту, його максимальна тривалість може сягати 2 років (рік + 6 місяців + 6 місяців). Але у випадку з українськими вимушеними мігрантами, щоб забезпечити їх безпечне перебування в країнах ЄС, Рада ЄС продовжила період тимчасового захисту ще на один додатковий рік – до 4 березня 2025 року.

При порівнянні статусу біженця та статусу особи, що має тимчасовий захист, можна побачити, що не дивлячись на певну схожість, ці статуси мають ряд кардинальних відмінностей.

Особа зі статусом біженця може безстроково знаходитися на території держави, яка її прийняла, однак отримання цього статусу передбачає проходження спеціальної адміністративної процедури, яка може тривати від 6 місяців. До завершення процедури людина знаходиться в проміжному статусі особи, що шукає притулку. На цей час в неї вилучається паспорт, вона не має права працювати, виїздити з країни перебування, зобов'язана проживати виключно у спеціально визначеному місці (найчастіше це табори біженців). Подібні обмеження діють навіть у тих випадках, коли людина проживала та працювала в цій країні до подання документів на притулок.

Тимчасовий захист надається за більш швидкою та спрощеною процедурою. Людина з цим статусом може перебувати в країні, яка її прийняла, визначений та обмежений термін, однак при цьому у неї не вилучається паспорт, ця особа може одразу почати працювати, виїздити з країни тимчасового захисту, подорожувати іншими країнами ЄС терміном до 90 днів.

Також відмінністю є і те, що тимчасовий захист можна отримати в будь-якій країні ЄС, тоді як статус біженця в першій безпечній країні, кордон якої людина перетнула (якщо не має особливих критерій, про які ми говорили вище). Крім того, особи, що мають статус тимчасового захисту, можуть без перешкод виїздити на певний час в країну громадянства, не втрачаючи статус, для біженців відвідування країни громадянство є неможливим, бо тоді вони свій статус втратять (European Commission, 2022).

Статус внутрішніх вимушених мігрантів (внутрішньо переміщених осіб - ВПО) тривалий час взагалі не було врегульовано на міжнародному рівні, не дивлячись на те, що їх кількість мала тенденцію до постійного зростання: за даними ООН в світі у 1982 році було 1,2 мільйона ВПО, у 1986 році - 14 мільйонів ВПО, 1997 рік - понад 20 мільйонів ВПО. (27) І лише у 1998 році ООН офіційно представила документ, який мав врегулювати статус ВПО – «Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення».

Відповідно до цього документу внутрішньо переміщеними особами вважаються «особи або групи осіб, які були змушені покинути свої будинки або місця постійного проживання, зокрема в результаті або з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини, стихійних або антропогенних лих і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон». Було зафіксовано, що ВПО мають ті ж права та обов'язками, що і інші громадяни в їх країні,

і вони не мають піддаватися жодним типам дискримінацій на підставі того, що вони ВПО (UNHCR, 1998).

Україна ратифікувала цей документ у тому ж 1998 році, однак до 2014 року питання ВПО на стояло на порядку денному української держави. Однак анексія Криму та початок військового конфлікту на сході країни актуалізував питання ВПО і для України: в державі з'явилося близько 1,5 мільйона ВПО.

Внутрішня вимушена міграція стала новим соціальним феноменом, до якого українська нормативно-правова система не була готова. Тому правова база, яка б регулювала питання, пов'язані з ВПО, почала розроблятися вже в умовах фактичного існування в суспільстві значної кількості громадян даної категорії. З метою закріплення статусу ВПО Верховною Радою України у 2015 році було ухвалено Закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (30) та Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (Верховна Рада України, 2015).

Відповідно до цих законів визначалося: «Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру». (30,31)

Як і в «Керівних принципах» в цих правових актах ВПО гарантувалися ті ж самі права та обов'язки, як і іншим громадянам країни: «Україна вживає всіх можливих заходів, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, щодо запобігання виникненню передумов вимушеного внутрішнього переміщення осіб, захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання в Україні» (Верховна Рада України, 2015; Верховна Рада України, 2023б).

Однак на практиці виникали чисельні колізії. Так, наприклад, тривалий час ВПО не могли повноцінно брати участь в виборах (через прив'язку місця голосування до офіційної адреси реєстрації). І якщо в межах президентських виборів ще застосовувалася процедура тимчасової зміни місця голосування, то на парламентських виборах ВПО мали змогу проголосувати лише за партійний список (за кандидатів від мажоритарного округу голосували лише громадяни, як мали в окрузі постійну реєстрацію), а від участі в регіональних виборах вони взагалі були відсторонені. Подібна ситуація на пряму протирічила керівним принципам, на що неодноразово наголошували міжнародні партнери. Однак вирішити це питання та надати ВПО можливість повноцінно користуватися власним виборчим правом змогли лише у 2019 році після ухвалення нового Виборчого кодексу та внесення змін до Закону України «Про Державний реєстр виборців».

Висновок. Розробка правових засад, які б регулювали зовнішню вимушену міграцію, розпочалася в межах діяльності Ліги Націй після Першої світової війни та продовжилася в рамках структур Організації об'єднаних націй після Другої світової війни. Сьогодні основною агенцією, яка займається цими питаннями, являється Міжнародна організація у справах біженців, створена в структурі ООН у 1946 році. Ключовим документом, який регулює статус міжнародних вимушених мігрантів, залишається «Конвенція про статус біженців» 1951 року, хоча з кожним роком спостерігається активізація міжнародної співпраці в цій сфері: «Дублінський

регламент», «Нью-йоркська декларація про біженців та мігрантів», «Глобальний договір щодо біженців» тощо.

Розробка міжнародного законодавства, яке б регулювало питання внутрішніх вимушених переміщень, почалася лише наприкінці ХХ століття з прийняття «Керівних принципів з питань внутрішнього переміщення» ООН 1998 року. Україна ратифікувала цей документ у тому ж 1998 році, але до порядку денного української держави питання внутрішньо переміщених осіб (ВПО) увійшло лише в 2014 році (після російської анексії Криму та початку військових дій на сході України). Саме тоді розпочинається розбудова нормативно-правової бази, яка б дозволила забезпечити українським ВПО дотримання всіх прав та свобод.

Безпрецедентна кількість українських вимушених мігрантів в Європі змусила ЄС вперше активувати «Директиву про тимчасовий захист», яка була прийнята Радою ЄС у 2001 році після конфліктів на території колишньої Югославії. Ця Директива встановлювала режим тимчасового захисту для українців, який надавався за більш спрощеною та швидкою процедурою. Людина з цим статусом мала право отримувати допомогу в країні перебування (як і ті, в кого був статус біженця), однак при цьому в неї не вилучався паспорт, вона могла одразу працювати, не зобов'язувалася жити в таборі для біженців, мала змогу виїздити з країни тимчасового захисту, подорожувати іншими країнами ЄС та навіть без перешкод повертатися на певний час в країну громадянства.

Перспективи подальшого вивчення. Постійне зростання масштабів вимушеної міграції в світі сприяє актуалізації цього питання та вимагає подальшої розбудову основних засад нормативно-правового регулювання статусу цієї категорії населення, що закладає базу для подальших досліджень.

Бібліографічний список

- Алмаші, І. М., 2023. Еволюція визначення поняття «біженець». *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*, с.63-69. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.10>
- Бараняк, І. Є., 2023. Теоретико-концептуальні підходи до дослідження вимушеної міграції населення. *Економіка та суспільство*, 5. [онлайн] Доступно: <<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2869/2793>> [Дата звернення 28 квітня 2024].
- Верховна Рада України, 2002а. *Конвенція про статус біженців*. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text> [Дата звернення 28 квітня 2024].
- Верховна Рада України, 2002б. *Протокол щодо статусу біженців*. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text> [Дата звернення 28 квітня 2024].
- Верховна Рада України, 2015. *Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/921-19#Text>> [Дата звернення 28 квітня 2024].
- Верховна Рада України, 2023а. *Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>> [Дата звернення 28 квітня 2024].
- Верховна Рада України, 2023б. *Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>> [Дата звернення 28 квітня 2024].

- Козинець, І. Г., 2012. *Особливості правового статусу шукачів притулку*. [онлайн] Доступно: <<http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/12849/%D0%9E%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%81%D1%83%20%D1%88%D1%83%D0%BA%D0%B0%D1%87%D1%96%D0%B2%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%BB%D0%BA%D1%83.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> [Дата звернення 28 квітня 2024].
- Рада Європейського Союзу, 2001. Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому. [онлайн] Доступно: <https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Direkt_ES_2001_55.pdf> [Дата звернення 28 квітня 2024].
- Operational Data Portal, 2024. *Ukraine Refugee Situation*. [онлайн] Доступно: <<https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>> [Дата звернення 28 квітня 2024].
- UNHCR, 1998. *Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення*. ООН. 1998. [онлайн] Доступно: <<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf>> [Дата звернення 28 квітня 2024].
- UNHCR, 2018. *Глобальний договір щодо біженців. Агенство ООН у справах біженців*. [онлайн] Доступно: <<https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2018/09/%D0%93%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80-%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE-%D0%B1%D1%96%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B2.-%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BA%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B0-%D0%B2%D1%96%D0%B4-%D0%90%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D0%9E%D0%9E%D0%9D-%D1%83-%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%85-%D0%B1%D1%96%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B2..pdf>> [Дата звернення 28 квітня 2024].
- EUR-Lex, 2013. Regulation (EU) No 604/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person (recast). [онлайн] Доступно: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013R0604>> [Дата звернення 28 квітня 2024].
- European Commission, 2022. Temporary protection. [онлайн] Доступно: <https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system/temporary-protection_en> [Дата звернення 28 квітня 2024].
- United Nation, 1946. Constitution of the International Refugee Organization. New York, 15 December 1946. [онлайн] Доступно: <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1948/08/19480820%2007-01%20AM/Ch_V_1p.pdf> [Дата звернення 28 квітня 2024].

References

- Almashi, I. M., 2023. Evolyutsiya vyznachennya ponyattya «bizhenets» [Evolution of the definition of the concept of "refugee"]. *Elektronne naukove vydannya «Analychno-porivnyalne pravoznavstvo»*, p.63-69. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.10>
- Baranyak, I. YE., 2023. Teoretyko-kontseptualni pidkhody do doslidzhennya vymushenoyi mihratsiyi naselennya [Theoretical and conceptual approaches to the study of forced population migration.]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 5. [online] Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2869/2793> > [Date of access 28 April 2024]. (in Ukrainian).
- EUR-Lex, 2013. Regulation (EU) No 604/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person (recast). [online] Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013R0604> > [Date of access 28 April 2024]. (in English).
- European Commission, 2022. Temporary protection. [online] Available at: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system/temporary-protection_en > [Date of access 28 April 2024]. (in English).
- Kozynets, I. H., 2012. *Osoblyvosti pravovoho statusu shukachiv pryutlku [Peculiarities of the legal status of asylum seekers]*. [online] Available at: <http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/12849/%D0%9E%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%81%D1%83%20%D1%88%D1%83%D0%BA%D0%B0%D1%87%D1%96%D0%B2%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%BB%D0%BA%D1%83.pdf?sequence=1&isAllowed=y> > [Date of access 28 April 2024]. (in Ukrainian).
- Operational Data Portal, 2024. *Ukraine Refugee Situation*. [online] Available at: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> > [Date of access 28 April 2024]. (in English).
- Rada Yevropeyskoho Soyuzu, 2001. Dyrektyva Rady 2001/55/YES vid 20 lypnya 2001 roku pro minimalni standarty dlya nadannya tymchasovoho zakhystu u razi masovoho naplyvu peremishchenykh osib ta pro zakhody, shcho spryyayut zbalansovanosti zusyl mizh derzhavamy-chlenamy shchodo pryymu takykh osib ta vidpovidalnosti za naslidky takoho pryymu [Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for the provision of temporary protection in the event of mass influxes of displaced persons and on measures to promote a balance between Member States efforts to receive such persons and responsibilities for the consequences of such an approach]. [online] Available at: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Direkt_ES_2001_55.pdf > [Date of access 28 April 2024]. (in Ukrainian).].
- UNHCR, 1998. Kerivni pryntsypy z pytan vnutrishnoho peremishchennya [Guiding Principles on Internal Displacement]. OON. 1998. [online] Available at: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf> > [Date of access 28 April 2024]. (in Ukrainian).
- UNHCR, 2018. Hlobalnyy dohovir shchodo bizhentsiv. Ahenstvo OON u spravakh buzhentsiv [Global Compact for Refugees. UN Refugee Agency]. [online] Available at: <https://www.unhcr.org/ua/wp->

content/uploads/sites/38/2018/09/%D0%93%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80-%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE-%D0%B1%D1%96%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B2.-%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BA%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B0-%D0%B2%D1%96%D0%B4-%D0%90%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D0%9E%D0%9E%D0%9D-%D1%83-%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%85-%D0%B1%D1%96%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B2..pdf> [Date of access 28 April 2024]. (in Ukrainian).

United Nation, 1946. Constitution of the International Refugee Organization. New York, 15 December 1946. [online] Available at: <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1948/08/19480820%2007-01%20AM/Ch_V_1p.pdf> [Date of access 28 April 2024]. (in English).

Verkhovna Rada Ukrainy, 2002a. *Konventsija pro status bizhentsiv [Convention on the Status of Refugees]*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text> [Date of access 28 April 2024]. (in Ukrainian).

Verkhovna Rada Ukrainy, 2002b. *Protokol shchodo statusu bizhentsiv [Protocol on the Status of Refugees]*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text> [Date of access 28 April 2024]. (in Ukrainian).

Verkhovna Rada Ukrainy, 2015. *Zakon Ukrainy «Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrainy shchodo posylennya harantiy dotrymannya prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib» [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Strengthening Guarantees of Respect for the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons."]*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/921-19#Text>> [Date of access 28 April 2024]. (in Ukrainian).

Verkhovna Rada Ukrainy, 2023a. *Zakon Ukrainy «Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuyut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu» [The Law of Ukraine "On Refugees and Persons in Need of Additional or Temporary Protection"]*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>> [Date of access 28 April 2024]. (in Ukrainian).

Verkhovna Rada Ukrainy, 2023b. *Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennya prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib» [Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons"]*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>> [Date of access 28 April 2024]. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції: 27.05.2024.

T. Ivanets
N. Salnikova

LEGAL STATUS OF UKRAINIAN FORCED MIGRANTS: PECULIARITIES OF INTERNATIONAL REGULATION

The article analyses the peculiarities of international regulation of the legal status of Ukrainian forced migrants, both international and internal. The author notes that international forced migrants are divided into three main categories according to their legal status: refugees; asylum seekers; and persons with temporary protection status. The development of legal frameworks that would regulate international forced migration began within the framework of the League of Nations after the First World War and continued within the UN structures after the Second World War. Today, the main agency dealing with forced migration is the International Refugee Agency. The key document regulating the status of international forced migrants is the 1951 Convention relating to the Status of Refugees, although a significant number of regulations in this area have been adopted in recent years: 'The Dublin Regulations, the New York Declaration on Refugees and Migrants, the Global Compact on Refugees, etc. It is found that the category of 'refugee' has the longest history of legal regulation. Unlike refugees, the legal status of asylum seekers is not clearly defined in international documents. The main international documents regulating the status of forced migrants de facto include asylum seekers in the category of refugees, but the absence of this category in international law de jure makes this status very precarious and their situation disenfranchised. Temporary protection is regulated by the Temporary Protection Directive, which was adopted by the EU Council in 2001 after the conflicts in the former Yugoslavia. For the first and so far only time, this directive was activated at the beginning of the full-scale Russian invasion of Ukraine in 2022. It is determined that the status of internal displaced persons (IDPs) has not been regulated at the international level for a long time. The document that was supposed to regulate the status of IDPs - the Guiding Principles on Internal Displacement - was presented to the UN in 1998. For Ukraine, internal forced migration has become a new social phenomenon for which the national legal and regulatory system was not ready. The legal framework that would regulate issues related to IDPs began to be developed in the context of the actual existence of a significant number of citizens of this category in society.

Keywords: forced migration, refugee, temporary protection, IDPs.